

УДК 340

КУЧУК А. М.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРАВА (НАЦІОНАЛЬНИЙ І МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТИ): ПРАВОВИЙ ДИСКУРС

Анотація. У статті досліджується така ознака права, як забезпечення реалізації встановлених правил поведінки. Автор висвітлює її через різні концепції розуміння права, а також у національному й міжнародному аспектах. Акцентовується увага на такій особливості міжнародно-правових норм, як відсутність санкції.

Ключові слова: арбітр, забезпечуваність, міжнародне право, право, публічна влада, суверенітет.

Постановка проблеми. Для суспільства, й тому числі й сучасного, іманентними є перманентні зміни, які особливо помітні в епоху постмодерну. Розвиток інформаційних технологій досяг того стану, за якого людина все менш обмежена в просторі. Відео-конференції, вебінари, «віртуальна» участь у судовому засіданні з використанням інтернет-технологій, проживання особи в одній державі, а керування створеною юридичною особою в іншій та інші. Використання світової мережі дозволяє отримувати інформацію з іншого континенту онлайн. Світ, умовно кажучи, перетворюється на провінційне містечко. За таких умов особливої актуальності набуває питання правового забезпечення процесів глобалізації, забезпечення правопорядку в межах усієї планети, адже саме право можна розглядати як універсальний (але різний за змістом в окремих цивілізаціях) засіб врегулювання суспільних відносин. Водночас у сучасних умовах право втрачає свій «локальний» характер, набуваючи міжнародного характеру, що суттєво впливає на його зміст у цілому та на його забезпечуваність (можливість бути реалізованим) зокрема. Пізнання цих процесів і їх розуміння дозволяє визначити сутність права та ефективно використовувати його регулятивні можливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження ознак права, особливостей міжнародного права зробили такі вчені, як В.Г. Буткевич, О.В. Задорожній, М.І. Козюбра, В.В. Мицик, П.М. Рабінович, М.В. Цвік, Ю.С. Шемшученко та інші.

Серед зарубіжних науковців, що займались висвітленням окремих аспектів указаної тематики (внутрішньодержавного чи міжнародного) слід згадати такі прізвища, як Р. Алексі, В. Батлер, Я. Браунлі, Ж. Бержель, Р. Дворкін, Р. Паунд та інші.

Мета дослідження – висвітлення забезпечуваності норм права в національному й міжнародному аспектах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи право, необхідно передусім виходити з такого методологічного положення, що право є соціокультурним явищем, відтак його сутність і зміст залежать від конкретного суспільства, культури, цивілізації. В.О. Четвернін зазначав: «Ми вважаємо, що йменування офіційних прескриптивних текстів правовими нормами є суто конвенційним, прийнятим насамперед у специфічній професійній мові легістів, у легістиці. Якщо такі тексти дійсно відображають соціальні норми, вони являють собою лише один із їхніх атрибутів, водночас вони є позначенням норм (зокрема, правових), реально існуючих лише в певному соціокультурному контексті. Тексти про норми – як позначуюче – можуть транслюватися за межі культури, у якій вони виникли, але при цьому соціокультурний феномен – позначуване – разом із текстом не транслюється та не може бути відтворений у чужому йому культурному середовищі» [1].

Ще на початку ХХ ст. питання, винесене в назву статті, виглядало беззмістовним, схоластичним. Обмеженість у соціальній комунікації, мобільності дозволяло публічній владі без особливих зусиль регулювати суспільні відносини в межах території її поширення. Хоча слід указати й те, що в різних типах суспільства публічна влада обирала різні засоби забезпечення порядку. Так, у традиційних суспільствах влада спиралась (і спирається) на звичаї, у теократичних – на релігійні тексти, у легістських – на власні вказівки та веління. Черговий раз слід згадати визначення права, наведене Генеральним прокурором Радянського Союзу А.Я. Вишинським: «Право – це сукупність правил поведінки людей, що встановлюються державною владою як владою пануючого в суспільстві класу, а також звичаїв і правил співжиття, санкціонованих державною владою та реалізуємих у примусовому порядку за допомогою державного апарату з метою охорони, закріплення та розвитку суспільних відносин і порядків, вигідних й угодних пануючому класу» [2, с. 40–41]. Водночас сутнісною ознакою публічної влади була її суверенність. Саме ця влада є вищою та самостійною в межах території її поширення, ніякі зовнішні суб'єкти не можуть визначати для неї порядок, межі та спосіб її здійснення. У Декларації про державний суверенітет України розглядуване поняття визначається як «верховенство, самостійність, повнота та неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах» [3].

При цьому необхідність (передусім зумовлена об'єктивними факторами, наприклад пошуком засобів до існування) і можливість (насамперед завдяки здобуткам у сфері пізнання, науки) сприяли комунікаці-

ям між різними суспільствами, що у свою чергу стало фактором появи «договірних» норм, які вже «виходили за межі» існуючих норм кожного із цих суспільств і мали консенсуальний характер (адже нав'язування власних правил, пов'язане з використанням сили, не має відношення ні до договору, ні до права загалом). Виконання таких норм було пов'язано з доброю волею суб'єктів такого договору. Тому згодом, зважаючи на особливості людської психіки, виникло питання необхідності існування арбітра й забезпечення реалізації його рішень. Французький теоретик права П. Сандевуар зауважив із цього приводу: «У суспільному житті люди і групи можуть проявляти не тільки миролюбність, схильність до співпраці, симпатію і солідарність, а й егоїзм, жадібність, жорсткість, прагнення до переваги над іншими, надмірну вимогливість і навіть зловмисність, – хижацьку, у своєму роді, поведінку. Таким чином, суспільне життя не завжди надає приклади альтруїзму і благородства, перетворюючись на арену прояву бажань, інтересів, конкуренції, прагнень до влади і панування. Будучи сферою захисту та співробітництва щодо людей і груп, суспільне життя може обернутися протистоянням, суперечками, зіткненнями і нападками в тому, що стосується життя індивідів і груп індивідів. Іншими словами, кажучи мовою психологів і соціологів, суспільне життя є сфера напруженості і конфліктів» [4, с. 12].

Виникає «регіональне» право, а згодом і міжнародне право. Однак саме ідея суверенітету була стримуючим фактором розвитку міжнародного права, адже існування вказаного арбітра та реалізація його рішень указує на наявність наддержавної інституції, яка, відповідно, знаходиться вище публічної влади, що вже не може характеризувати останню як самостійну, верховну та незалежну.

Не можна не згадати у зв'язку із цим і слова Л.І. Петражицького щодо того, де слід шукати правове явище. Орендар А. зобов'язаний заплатити поміщику В. установлену договором орендну плату 5000 руб. Поміщик В. має право на отримання від орендаря А. 5000 руб. Науковець наголошує: «Науково-критична відповідь на поставлене питання може і повинна бути тільки такою, що правове явище є в цьому випадку в психіці третьої особи С., яка вважає, що А. зобов'язаний заплатити, В. має право отримати 5000 руб.» [5, с. 2].

Указане дозволяє зробити попередній висновок про «вихід» права за національні межі: обґрунтовані претензії людини вже не обмежуються територією держави, з якою в неї є правовий зв'язок. Крім того, цей процес має об'єктивний характер і спричиняє інтеграцію та глобалізацію. Слід зауважити, що існуюче на сьогодні міжнародне право оформилось після Другої світової війни, тобто більш ніж півстоліття, тому й пов'язане передусім зі створенням Організації Об'єднаних Націй. Досліджуючи права людини в міжнародному вимірі, Дж. Донеллі вказує: «До Другої світової війни права людини рідко були темою до обговорення в міжнародній політиці. Більшість держав систематично порушували ці права. До США проникла расова дискримінація, Радянський Союз був тоталітарною державою з таємною поліцією, Велика

Британія, Франція, Нідерланди, Португалія, Бельгія, Сполучені Штати Америки та Іспанія утримували колонії в Африці, Азії та на Карибах. Політична історія більшості центрально- і південноамериканських країн значною мірою була послідовністю військових диктатур і цивільних олігархій» [6, с. 14].

У зв'язку із цим частина норм міжнародного права не відповідає реаліям сьогодення, не виконує тих завдань, для розв'язання яких вони були створені.

Така, з одного боку, проста «трансформація» права вплинула на його сутність. На порядку денному постали серед інших такі питання:

- 1) Чи можна вважати міжнародне право правом?
- 2) Чи можна називати правом систему норм, що не забезпечуються третьою стороною?
- 3) Яким нормам має надаватися перевага: внутрішньодержавним чи зовнішнім?

Крім того, указані зміни зачепили й такий соціальний інститут, як держава. Це вже згадуваний суверенітет, який так чи інакше обмежується нормами міжнародного права. Національна держава втрачає свою «національність», глобалізується. Уже відносно тривалий час піднімається питання нетократії та влади транснаціональних корпорацій.

Ключовим в аспекті цієї роботи є питання про таку ознаку права, як забезпечуваність.

Слід зауважити, що протягом усієї історії розвитку юридичної науки вчені прагнули з'ясувати, що являє собою право, які його природа та сутність. Із цього приводу й дотепер тривають дискусії, результатом яких є багатоманітність визначень поняття «право», відповідно, указуються різні ознаки цього соціального явища.

Серед сучасних концепцій розуміння права можна виокремити такі:

1. Нормативістське (позитивістське) праворозуміння виходить із того, що правом визнається сукупність норм, які походять від держави, нею охороняються та виступають регулятором найбільш важливих суспільних відносин.

П. Сандевуар у руслі цієї концепції вказує, що право – це сукупність норм, завдяки яким втілюється в життя нормативна функція політичних суспільств і які санкціонуються примусовою силою політичної влади [4, с. 20].

Як бачимо, ця концепція передбачає наявність арбітра, яким виступає публічна влада.

2. Психологічний підхід до розуміння права відкидає погляди на право як на норми, юридичну практику чи втілення певних ідеалів та принципів, розглядає право виключно як прояв правосвідомості, явище людської психіки, на яку впливають різні фактори, у тому числі й законодавство. Як результат цього впливу право є сукупністю певних суб'єктивних переживань та емоцій, які є відображенням реального життя. Характер цих переживань та емоцій може бути дуже різноманітним. Саме це допомагає відрізнити право від суміжних категорій.

Представником психологічного напрямку в праві був випускник юридичного факультету Київського університету Л.І. Петражицький (1867–1931 рр.), творець психологічної теорії права, що викладена в працях «Теорія права і держави у зв'язку з теорією моральності» та «Вступ до вивчення права і моральності. Емоційна психологія».

Замість традиційного поділу елементів психічного життя на пізнання, почуття та волю Л.І. Петражицький запропонував таку класифікацію: 1) двохсторонні активно-пасивні переживання, моторні подразнення – імпульси або емоції; 2) односторонні переживання, що у свою чергу поділяються на такі: а) односторонньо-пасивні, пізнавальні та чуттєві; б) односторонньо-активні, вольові. При цьому він підкреслював, що імпульси або емоції відіграють у житті людини роль головних та визначальних факторів пристосування до умов життя. Саме емоції є завжди мотивами поведінки людини, і будь-який зовнішній чи внутрішній подразник повинен пройти крізь його емоційну оцінку, що і є поштовхом до певних дій і міркувань.

Етичні переживання поділяються на правові та моральні. Відмінність між ними полягає в тому, що в правовому переживанні, на думку Л.І. Петражицького, існує уявлення про певних суб'єктів, які мають право вимагати виконання обов'язку. Натомість у моральному переживанні виступає тільки почуття обов'язку; це означає, що моральна емоція викликає обов'язок без одночасного переконання в праві іншого вимагати його виконання. Тобто головна відмінність між правом і мораллю полягає в тому, що моральні імпульси мають суто імперативний характер, а право має імперативно-атрибутивний характер. Під «імперативністю» Л.І. Петражицький розуміє індивідуально-особистісне усвідомлення обов'язку під «атрибутивністю» – усвідомлення «свого права», яке виступає зовні як вимога.

Як бачимо, ця концепція передбачає наявність арбітра, яким виступає третя сторона. Саме це дозволяє розрізняти право та мораль.

3. Соціологічний підхід передбачає, що вихідною формою буття права є правовідносини. А.В. Поляков наголошує: «Правові відносини передують правовій нормі. Право – це те, що реально існує в житті, а не те, що записано в книгах законів. Таке книжкове право цілком може бути «мертвим», тобто фактично не чинити ніякого впливу на суспільні відносини. Вирішальну роль у розмежуванні «правового» від «не правового», на думку багатьох прихильників соціологічної доктрини, повинен грати суд. Суд своїми рішеннями навіть може створювати право, ґрунтуючись на утверджених у суспільстві уявленнях про належне та справедливе» [7, с. 43].

З огляду на це основним джерелом права є судовий прецедент, тобто рішення судового органу з конкретної справи, що є обов'язковим під час вирішення аналогічних справ у майбутньому.

Як бачимо, ця концепція передбачає наявність арбітра, яким виступає суд.

4. Теорія природного права (аксіологічний або природно-правовий підхід) П.Г. Виноградов стверджує, що право – це «низка правил щодо роз-

поділу та здійснення влади над особами і речами, правил, які установлені і виконання яких забезпечується суспільством» [8, с. 36].

Ця концепція передбачає, що арбітром виступає саме суспільство. Хоча в аспекті піднятого питання не можна не згадати такі слова П.Г. Виноградова: «Мабуть, доводиться прийти до висновку, що міжнародне право є дійсно сфера права взагалі, оскільки право є вказівкою правильної поведінки, але міжнародне право володіє деякими особливостями, що стосується такого елемента норми права, як санкція. У цьому відношенні воно може бути названо недосконалим або менш досконалим правом» [8, с. 33].

Зауважимо, що вже більше 50 років питання відповідальності в міжнародному праві стоїть на порядку денному відповідних інституцій Організації Об'єднаних Націй. Необхідно згадати Резолюцію Організації Об'єднаних Націй № 56/83 «Відповідальність держав за міжнародно-правові діяння», яка містить проект статей із цього питання, однак до сьогодні конвенції щодо цього не прийнято. Водночас ситуація на міжнародній арені вказує на необхідність вирішення піднятого питання, на неефективності окремих міжнародно-правових норм, особливо коли суб'єкт, що зобов'язаний їх реалізувати, не бажає це робити, намагаючись знайти різні приводи для виправдання бездіяльності.

Висновки. Таким чином, концептуально оформлене ще в першій половині ХХ ст. міжнародне право на сьогодні вже не відповідає стану розвитку соціуму та потребує суттєвого переосмислення, зокрема, в аспекті забезпечення реалізації норм і принципів. Водночас окреслене черговий раз актуалізує питання співвідношення національного та міжнародного права, питання сутності й змісту суверенітету, що потребують нагального розв'язання.

Література:

1. Четвернин В.А. Институциональная теория права / В.А. Четвернин, А.В. Яковлев. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : teoria-prava.hse.ru/files/institution.pdf.
2. Вышинский А.Я. Вопросы теории государства и права / А.Я. Вышинский. – изд. 2. – М. : Государственное изд-во юрид. лит., 1949. – 206 с.
3. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради. – 1990. – № 3.
4. Сандевуар П. Введение в право / П. Сандевуар. – М. : Интратэк-Р, 1994. – 324 с.
5. Петражицкий Л.И. Введение в изучение права и нравственности / Л.И. Петражицкий. – изд. 2-е. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 328 с.
6. Донеллі Дж. Права людини у міжнародній політиці / Дж. Донеллі ; пер. з англ. Т. Завалій. – Львів : Кальварія, 2004. – 280 с.
7. Поляков А.В. Общая теория права. Курс лекций / А.В. Поляков. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – 642 с.
8. Виноградов П.Г. Очерки по теории права / П.Г. Виноградов. – М., 1915. – 153 с.

Кучук А. Н. Обеспечение реализации норм права (национальный и международный аспекты): правовой дискурс

Аннотация. В статье исследуется такой признак права, как обеспечение реализации установленных правил поведения. Автор освещает ее через различные концепции понимания права, а также в национальном и международном аспектах. Акцентируется внимание на такой особенности международно-правовых норм, как отсутствие санкции.

Ключевые слова: арбитр, обеспечение реализации, международное право, право, публичная власть, суверенитет.

Kuchuk A. Implementation of standards of law provision (national and international aspect): legal discourse

Summary. The article deals with such a feature of law as provision of implementation of the fixed rules of conduct.

It is noted that law is a social and cultural phenomenon, therefore, its essence and contents depend on the particular society, culture and civilization. Public authorities choose different means of maintaining order within a particular type of society. It is indicated the objective nature of “regional law” and international law. The idea of sovereignty was a deterrent factor of international law development, because the existence of an arbitrator and implementation of his/her decisions indicates the presence of a supranational institution that is above the public authorities.

According to the author, law transformation affected its essence. There were the following issues on the agenda among the others: 1) whether international law can be considered as law? 2) whether law can be called a system of rules that are not provided by a third party? 3) which standards should be given advantage: the internal or external ones?

Particular attention is paid to the feature of provision of law in the light of the concepts of its consideration. Normative conception of consideration of law provides for an arbitrator, whose role play public authorities. Psychological concept of consideration of law provides for an arbitrator, whose role plays a third party. The sociological concept of consideration of law provides for an arbitrator, and according to this concept court embodies the arbitrator. The concept of natural law provides that an arbitrator is the society itself.

Attention is focused on the following feature of international law standards as the absence of sanctions. For over 50 years the issue of responsibility is on the agenda of appropriate institutes of the UN and it should be mentioned that nowadays there are only draft articles “Responsibility of States for internationally wrongful acts”.

Key words: arbitrator, provision, international law, law, public authorities, sovereignty.